

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 94(497.115)"0375/1492"
ПНР

СНЕЖАНА БОЖАНИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

КОСОВО И МЕТОХИЈА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Сажетак: У раду је дат кратак преглед политичке, економске и друштвене историје Косова у средњем веку.

Кључне речи: Косово, рударство, манастирске повеље, градови

Косовска котлина, данас, је врло значајна физичка целина. Она је скоро меридијанског правца, највеће уздужне осовине од Качаника до Звечана изнад Митровице 84 km, а највеће ширине између Приштине и Дренице 14 km. Уоквирено је Шар-Планином и Проклетијама. У средњем веку, овај простор чинило је више жупа и области. Свети Сава је у биографији свога оца навео следеће територије освојене на овом подручју: Патково, Хвосно, Подримије, Коstrц, Драшковину, Ситницу, Лаб и Липљан.

Простране равнице Косова, погодне за земљорадњу, биле су од најстаријих времена привлачан крај за насељавање. Археолошка и лингвистичка истраживања потврдила су досељавање Словена, на Косово, почетком VII века. За време бугарског цара Симеона ова територија нашла се у оквирима бугарске државе.

Након слома Самуилове државе (1018) Косово је дошло под власт Византије. Призрен и Липљан постају епископска седишта, потчињена аутокефалној архиепископији у Охриду.

СНЕЖАНА БОЖАНИЋ

Устанак македонских Словена под вођством Ђорђа Војтеха избио је 1072. године. У јесен те године устаници су у Призрену Константина Бодина прогласили за цара. Бодин је, у децембру, 1072. године поражен и заробљен код Пауна на Косову. (Историја српског народа I, 1981: 190-191)

Жупан Вукан продро је 1093. године до Липљана, спалио га и околне области опљачкао. На вест да је у поход против њега пошао цар Алексије I, Вукан се повукао у Звечан и понудио преговоре. Било је то први пут да један српски владар равноправно преговара са Византијом. Он је убрзо прекршио обећање. Поновни долазак цара Алексија I у Липљан 1094. приморао је Вукана на преговоре.

Стефана Немања се са браћом сукобио код Пантина, јужно од Звечана, на Косову. Немања је однео победу, док је Тихомир у тој борби погинуо. Он је успео да у састав Србије укључи територије Јужне и Велике Мораве, цело Косово и Метохију (изузев Призрена), и Пилот у долини Дрима. Настојећи да осигура издржавање манастира Хиландара за дужи временски период, бивши велики жупан, Стефан Немања, издао је хрисовуљу 1198. године. Увео је ктиторска права и обавезе свог сина и наследника престола, великог жупана Стефана Немањића, потчинивши истовремено Хиландару бројна села, која су лежала нешто северније од Призрена.

Стефан Немањић припојио је својој држави 1208. године Липљан, тј. јужни део Косова, град Призрен и Призренску област. Велики жупан Стефан Немањић је повељом, која је издата 1200. или 1201. године, поклонио Хиландару бројна села по данашњој Метохоји.

На простору Косова организована су 1219. године три епископска седишта. За седиште Призренска епископија изабрана је црква Св. Богородице у Призрену а Липљанске епископије црква Св. Богородице у Липљану (касније у манастиру Грачаница). Хвостанска епископија имала је седиште у цркви Богородице Хвостанске (Мала Студеница), у близини Пећи.

У XIII веку Србија привредно јача и шири своје границе. Под краљем Милутином она је у експанзији према југу. Сигурним и чврстим корацима је крочила на византијске просторе. Речито је

сведочанство Теодора Метохита који је био одушевљен успоном Србије, у доба краља Милутина. Цео двор је обасипао од свилених и златом везених тканина а „сам краљ се веома богато накићуио и читаво тело празнично оденуо, претпавиши се драгим камењем, бисерјем и нарочито златом-колико год је могао”. Људи, око краља Милутина, били су опремљени, дотерани и „читав призор беше по угледу на царску и, колико је могуће било, ромејску племенитос”. (Теодор Метохит, 1986: 107-112). Непуне три деценије раније, на двору Милутиновог оца византијски посланици нису се могли отети утиску о сиромаштву и простодушности који владају код Срба. Захваљујући развоју привреде, краљ Милутин је располагао довољним средствима да постане један од највећих ктитора династије Немањића. Његов животописац Данило II приписује му подизање четрдесет цркава и манастира. (Станоје Станојевић, 1937: 1-43)

Стефан Урош IV Душан је у неколико похода (1342/43) освојио целу Албанију сем града Драча, а затим и градове у северној Грчкој. Династије образоване од потомака Душанових намесника одржале су се у неким деловима Албаније све до турског освајања.

Значајан догађај за историју Косова одиграо се 15. јула 1363. када је цар Урош издао повељу којом се потврђује челнику Муси промена града Звечана са жупом за град Брвеник са жупом. Замена је извршена са кнезом Војиславом Војиновићом „град за град, жупа за жупу”. (Александар Соловјев, 1926: 166-167) Из уводног дела повеље, дознаје се да су се о овој замени договорили цар Урош и кнез Војислав са још неком властелом а да је челник Муса добровољно пристао на замену поседа.

Ко су били Мусићи? Подаци о овој породици су фрагментарни, оскудни и хронолошки неповезани. Њихов родоначелник био је челник Муса. Млађа сестра кнеза Лазара, Драгана (Драгиња) била је удата за челника Мусу, господара рудрског краја испод Копаоника. Пре 1363. челник Муса је управљао и командовао војном посадом у Звечану. Имао је три сина: Стефана, Лазара и Јована, касније митрополита топличког. Ктиторством браће Мусић, сестрића кнеза Лазара, подигнут је између 1381. и 1386. манастир Нова Павлица, посвећен Ваведењеу Пресвете Богородице.

После смрти цара Душана, Вукашин Мрњавчевић био је један од најзначајнијих српских обласних господара. Поред центра у Прилепу, Вукашин је за време цара Уроша завладао Скопљем и Призреном. Мавро Орбини бележи да је и Приштина припала Вукашину. Проширивши се на делове Косова, Мрњавчевићи су дошли у сукоб са Николом Алтомановићем и Лазарем Хребељановићем. До битке је дошло на Косову 1369. године а у том сукобу цар Урош се ставио на страну рашке властеле.

После Маричке битке (26. септембра 1371.) и погибије Мрњавчевића кнез Лазар је заузео Приштину и Ново Брдо.

Косовски полом на Видовдан 1389. године средишњи је догађај српске историје и поезије. Кнез Лазар је погинуо на Гази Местану, недалеко од Приштине.

Вук Бранковић је држао многе значајне градове, руднике и привредна средишта као што су Призрен, Пећ, Сјеница, Звечан, Вучитрн, Скопље, рудници Брсково и Трепча, а престоница му је била у Приштини. (Историја српског народа II, 1982: 25-28)

Током 1396. године Турци су заузели Приштину и скоро све земље Бранковића. Иако је пружао отпор, Вук је пао у руке султана и остао у ропству до краја живота. Највећи део његових земаља султан је поклонио Лазаревићима, задржавши за себе само стратешки важне тврђаве.

Сукоб између Лазаревића и Бранковића одиграо се 21. новембра 1402. код Трипоља недалеко од Грачанице. Грачанички бој је завршен Ђурђевим поразом. У јесен 1412. дошло је до измирења између деспота Стефана Лазаревића и његовог сестрића Ђурђа Бранковића.

Турци су коначно заузели Ново Брдо 1. јуна 1455. после бомбардовања од четрдесет дана, град се морао предати султану Мехмеду II. Услов је био да ће становништво града са својим имањем бити поштеђено. Али, чим је извршена предаја, султан је наредио да се затворе све капије, осим једне. Целокупно становништво морало је да напусти град остављајући све своје имање по кућама. Угледнији грађани били су побијени, 704 жене поделио је као робље а 320 младића узео је за јаничаре. Преостало становништво враћено је у град и њихово имање није дирано.

На подручју Косова била су два рудоносна подручја: копаоничко и новобрдско. Од свих наших рударских места Ново Брдо је достигло највећи успон. За Константина Михајловића Ново Брдо је „сребрна и златна планина”, за Константина Филозофа „град сребрни у истину и златни”, док Бертрандон де ла Брокијер бележи да „постоји рудник злата и сребра заједно”. Ново Брдо је, једно време, сматрано најважнијим рудником на Балкану. Бургундски витез Бертрандон де ла Брокијер сазнао је 1433. године, путујући кроз Србију, да град Ново Брдо доноси своме господару деспоту Ђурђу годишње 200000 дуката прихода. Фрањевачки проповедник Иван Капистран обавестио је 1455. папу да је Ново Брдо, које је султан Мехмед II баш тада заузео, доносило годишње приходе од 120000 дуката.

Јањево је био рудник активан још у античко време. По предању, Јањево су основали рудари у време када се градила црква Грачаница.

Већ 1303. године у Трепчи се налази католичка парохија. Ово рудиште олова, цинка и сребра било је познато по огромној концентрацији руде на изванредно малом простору. Када је цар Душан зидао манастир Св. Архангела код Призрена, наредио је кнезу Трепче да све олово треба предати игуману тога манастира за покривање цркве. Трепча је била под турском командом, знатно пре коначног пада Деспотовине. Прелазак Трепче под сталну турску администрацију био је без већих потреса: није било никакве опсаде, покоља и масовног пресељења становништва. (Михајло Динић, 1967: 3-10)

Рударски тргови у XIV и XV веку имали су католичке парохије и једну или више католичких цркава. Језгро тих парохија чинили су потомци Саса, који су сачували своју веру, Которани, Дубровчани и други трговци из приморских „латинских” крајева.

Један од најстаријих градова средњовековне српске државе, Звечан, налазио се на једном стрменитом брду, у облику купе, на саставу река Ибар и Ситнице. Окружен је планинама богатим рудама-Копаоник, Рогозна, Чичавица и Мокра Гора. Историја овог утврђења је веома богата и значајна за прошлост српског народа. Рушевине Звечана још увек нису довољно изучене али се разазнају остаци дворске цркве и палате, зидане од квалитетне опеке, с

полуокруглим прозорима, вратима и остатцима од фресног сликарства. Звечан је био тврђава и у извесној мери се могу сагледати елементи његове војне архитектуре.

Константин, полубрат Стефана Дечанског, сахрањен је у градској цркви у Звечану. Велика драма на овом простору одиграла се када је Душан у Петричу опколио оца и присилио на предају. Дечански је са женом и децом из другог брака затворен у звечанску тврђаву, где је после нешто више од два месеца под нејасним околностима изгубио живот. Око 1337. године Звечаном је господарио млади син властелинке Данице. Пре 1363. челник Муса управљао је градом и жупом Звечан а 1370. био је у рукама челника Милоша Повике. Након слома Николе Алтомановића (1373) Звечан долази у посед Вука Бранковића. После Косовске битке, Вук је пружао Турцима отпор, да би потом и сам био уклоњен. Док је велики део његовихседа добио Стефан Лазаревић у рукама Турака остао је између осталих места Звечан, због изузетног стратегијског положаја. Историјски је документовано писмо, писано почетком децембра 1399. турском кефалији у Звечану, Феризу, поводом плаћања царине. (Раде Михаљчић, 1975: 36, 63, 103, 122, 185)

Призрен је био развијен град у средњем веку у коме се налазила колонија Дубровчана и Которана.

Косовска Митровица се први пут спомиње у попису *Крајиништа Иса-бега Исхаковића из 1455. године*, као село Дмитрофце са 13 хришћанских и 2 муслиманска домаћинства. Пећ, Хоча и Вучитрн били су развијени тргови, на простору Косова.

Српски владари подигли су неколико дворова на овом подручју. Неродимља, Штимља, Сврчин и Пауни налазили су се на важним путним комуникацијама Косова.

Манастирске повеље пружају непроцењиве информације о насељима и становништву, радним обавезама и дажбинама зависних људи и дају слику живота на средњовековном властелинству. Повеље су важне за изучавање историјске географије. У њима се бележе имена села, засеока, планина, река, потока, извора и напуштених насеља. Понекад садрже пописе зависног становништва и незаобилазне су за демографска истраживања и истраживања етничких односа. Обавезе зависног становништва пописују се

у средњовековним манастирским повељама у посебном делу под називом „Закон Србљем” (у Бањској повељи је то Закон за црквене људе) а обавезе Влаха се пишу у виду „Закона Влахом”.

Термин „метох” у средњовековним повељама се користи да означи власништво манастира над неком земљом, селом или црквом. Црква Светог Спаса је са свим селима и имањима била дата у метох Светим арханђелима. Хиландарска имања су била подељена у групе које су се такође називале метохијама. Тако су, на пример, села источно од Пећи чинила Крушевску метохију, а села у призренској равници Хочку метохију са седиштем у Великој Хочи. Читава ова котлина до данас носи географско име Метохија, због бројних манастирских метохија, које су се овде налазиле у средњем веку.

Светостефанско властелинство једно је од највећих манастирских властелинстава средњовековне српске државе. Поред прилога које краљ Милутин додељује манастиру у његовом непосредном окружењу, поседи Бањске били су расути по целој српској земљи. Они су се налазили у Расу, Ситници, Хвосну, Плаву, Будимљи, Зети и на реци Сави, са дарованим великим бројем села, засеока и девет влашких катуна. Власи представљају остатке романизованих староседелаца, који су се после досељавања словенског становништва, одржали као сточари у мањим или већим скупинама. Окружени словенским становништвом током низа година они су славизирани па се у време издавања Бањске повеље о „*власима*” говори као о посебној друштвеној категорији која се по свом основном занимању битно разликовала од „*срба*” земљорадника. Влашким именима у Светостефанској, Дечанској и Арханђеловској повељи исцрпније се бавила Милица Грковић. Она је констатовала да се у влашким катунима, три највећа властелинства, јавља око 80% словенских имена. (Милица Грковић, 1986: 9-13)

Пред крај свога живота, краљ Милутин је из основа обновио манастир Грачаницу, архитектонски лепу, хармонично и живо компоновану, резиденцију липљанских епископа на истоименој реци. Нову црква богато је обдарена прилозима на Косову, у непосредној околини Приштине.

Попут Жичке и Грачаничка повеља била је у целости исписана на зиду цркве. Повеља садржи и посебну законску регулативу у виду проширења посебним одељком, под насловом „Закон стари Србљем”, за становнике на територији овог властелинства. Закон стари Србљем садржи једанаест одредаба које је законодавац краља Милутина унео у Грачаничку повељу као посебну, заокружену целину. (Радомир Ивановић, 1961: 253-264)

Стефан Дечански, је подигао велелепну задужбину, манастир Дечане, по угледу и узору на цркву Св. Богородице и цркву Св. Стефана у Бањској. Богато је обдарио свој маузолеј, створивши једно од највећих средњовековних властелинстава. Дечанске хрисовуље претстављају прави драгуљ за политичку историју, историјску-географију, језичка и палеографска истраживања. У Дечанској повељи се бележи да је краљ приложио храму, колико је могао „*села и катуна влашких и арбанаших, и књиге, и часне крсте, оковане и позлаћене с бисером и драгим камењем, и иконе красне и различне, оковане сребром и златом са сваким украшењем, и часне сасуде свеиштене, и кандила и рипиде, кадионице и свећњаке, и красним ризама, и епитрахиљима, и наруквицама, и набедреницама, и трапезофорима, и завесама, и фелонима, и диплома, и сваким красотама на сјај дома Божијег; и многа друга добра за храну и за одевање свима служитељима црквеним, и маломоћнима, и намерницима, за успомену и помен мени и сину момеу и свим родитељима и прародитељима Краљевства ми ва веки, амин*”. (Задужбине Косова, 1989: 328)

Дечанско властелинство је, уз хиландарско, највећи манастирски феудални посед средњовековне Србије. Оно је територијално обухватало велики део Полимља, Метохије и предео Алтина на јужним падинама Проклетија, углавном у данашњој североисточној Албанији. Спискови домаћинстава у укупно 89 села, засеока и других насеобина овог властелинства претстављају уједно најопсежнију ономастичку грађу српског средњег века. Огромна већина имена и назива је без двоумљења српског порекла, тако да се читава територија дечанског властелинства у првој половини XIV века мора сматрати чисто српском етничком облашћу.

Српски цар Стефан Душан основао је манастир Свете Арханђеле код Призрена и богато га обдарио земљишним прилози-

ма, влашким и арбанашким катунима. Прилози су се налазили на подручју Призрена и околине и у другим крајевима српске земље. Арханђеловска повеља има и посебно издвојене законске целине: „Закон Србљима” и „Закон Власима”.

Простор Косова може се пратити помоћу турских дефтера из 1455. године: *Крајиште Иса-бега Исхаковића из 1455. године* и *Детаљни попис области Бранковића из 1455. године*. Дефтери су од велике важности јер пружају увид у структуру феудалног друштва Османлија, у политички, социјални, правни и економски положај појединих класа, сталежа и слојева.

ЗАКЉУЧАК:

Почетком VII века на Косово су се доселили Словени. На простору Косова организоване су 1219. године Призренска, Липљанска и Хвостанска епископија. Косовски битка на Видовдан 1389. године средишњи је догађај српске историје и поезије. Ново Брдо је било најчувенији рудник на Балкану. Манастирске повеље, у мањој или већој мери, пружају непроцењиве информације о насељима, становништву, радним обавезама и дажбинама зависних људи и дају слику живота на средњовековном властелинству. Звечан и Призрен су градови а Пећ, Хоча и Вучитрн били су развијени тргови. Ова област је дефинитивно запоседнута од стране Турака нешто пре коначног пада Новог Брда 1. јуна 1455 године.

Литература:

- Алексић Јован (1957): *Жупе у сливу реке Ибра у средњовековној српској држави*, Историјски часопис, књ. VII.
- Бошковић Ђурађ (1948): *Стање средњовековних споменика у југозападној Србији, Космету и североисточном делу Црне Горе*, Музеји 1.
- Грковић Милица (1986): *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властелинства*, Београд.
- Група аутора (1981): *Историја српског народа* књ. I, Београд.
- Група аутора (1982): *Историја српског народа* књ. II, Београд.
- Група аутора (1989): *Косово и Метохија у српској историји*, Београд.
- Дероко Александар (1951): *Средњовековни градови у Србији*, Београд.
- Динић Михајло (1967): *Трепча у средњем веку*, Прилози за књижевност, језик, историју и филозофију, књ. 33.
- Задужбине Косова. Споменици и знамења српског народа* (1987): Призрен-Београд.
- Зиројевић Олга (1984): *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд.
- Ивановић Радомир (1954): *Дечанско властелинство, историјско - географска обрада*, Историјски часопис, књ. IV.
- Ивановић Радомир (1955): *Катунска насеља на манастирским властелинствима*, Историјски часопис, књ. V.
- Ивановић Радомир (1957): *Властелинство манастира св. Арханђела код Призрена*, Историјски часопис књ. VII.
- Ивановић Радомир (1959): *Властелинство манастира св. Арханђела код Призрена II, историјско-географска истраживања*, Историјски часопис, књ. VIII.
- Ивановић Радомир (1961): *Земљишни поседи Грачаничког властелинства*, Историјски часопис, књ. X.
- Јанковић Марија (1986): *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд.
- Кораћ Војислав (1965): *Градитељска школа Поморја*, Београд.
- Метохит Теодор (1986): *Византијски извори за историју народа Југославије*, књ. VI, Београд.
- Михаљчић Раде (1975): *Крај Српскога Царства*, Београд.
- Михаљчић Раде (1989): *Лазар Хребељановић. Историја, култ, предање*, Београд.

- Новаковић Стојан (1912): *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд.
- Поповић Н. Аврам (1906): *Горњи Ибар средњег века или садашња средњо-ибарска долина с подгорином јужног Копаоника, историско-географска разматрања*, Годишњица Николе Чупића, књ. XXV.
- Поповић Н. Аврам (1907): *Горњи Ибар средњег века или садашња средњо-ибарска долина с подгорином јужног Копаоника, историско-географска разматрања*, Годишњица Николе Чупића, књ. XXVI.
- Поповић Светлана (1984): *Крст у кругу, архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд.
- Пурковић Миодраг (1938): *Попис цркава у старој српској држави*, Скопље.
- Simić Vasilije (1951): *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Београд.
- Скарић Василије (1933): *Старо српско рударство и техника у Србији и Босни*, Београд.
- Соловјев Александар (1926): *Одабрани споменици српског права*, Београд.
- Станојевић Станоје (1937): *Краљ Милутин*, Годишњица Николе Чупића, књ. XLVI.
- Ћирковић Сима (1984): *Владарски двори око језера на Косову*, Зборник за ликовне уметности Матице српске, књ. 20,
- Цвијић Јован (1911): *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије III*, Београд.
- Шкриванић Гавро (1955): *Мрежа путева према Светостефанској (1313-1318), Грачаничкој (1321), Дечанској (1330) и Светоарханђеловској (1348-1352) повељи*, Историјски часопис, књ. V.
- Шкриванић Гавро (1974): *Путеви у средњовековној Србији*, Београд.
- Шкриванић Гавро (1977): *Прилог проучавању западних граница српске државе на приморју од XII до половине XIV века*, Историјски часопис, књ. XXIV.